

Voorzieningenrechter
Rechtbank 's-Gravenhage
Kort Geding
2 februari 2006

Pleitnotities Mr E.D. Wiersma
inzake
Sdu Uitgevers B.V.,
eiseres
advocaat: Mr E.D. Wiersma
tegen
de Staat der Nederlanden
gedaagde
advocaat: Mr E.J. Daalder

Inzet en consequenties van dit kort geding

1. Het is maar een kleine moeite die Sdu in dit kort geding van de Staat verlangt: één telefoontje naar de AIVD met het verzoek het stralingsgedrag te onderzoeken van (in het jargon van de AIVD: een aanval uit te voeren op) Sdu's stemcomputer NewVote versie 5.0 met software versie 5.2.2
  - die zij op 18 januari 2007 voor een dergelijk onderzoek heeft aangeboden (**Productie 14**),
  - ten aanzien waarvan de bevoegde keuringsinstelling TNO/Brightsight al op 19 januari 2007 heeft bevestigd, dat die voldoet aan de wettelijke normen (**Producties 1 en 15**) en
  - die, volgens Sdu, zonder enig serieus te nemen probleem kan worden ingezet voor de Provinciale Staten verkiezingen van 7 maart 2007.
2. De ervaring heeft geleerd, dat de AIVD minder dan een dag nodig heeft om zo'n onderzoek uit te voeren en de uitkomst daarvan mondeling te rapporteren, zodat met die eis noch van de Minister noch van de AIVD serieus te nemen inspanningen worden gevergd.
3. Rapporteert de AIVD dat het stralingsgedrag van die configuratie van 18 januari niet aan de daaraan te stellen eisen voldoet, dan
  - zal die configuratie op 7 maart a.s. niet zal kunnen worden ingezet en
  - zal Sdu zich tevreden moeten stellen met financiële compensatie voor het onrecht dat de Staat haar sinds eind oktober 2006 heeft aangedaan.
4. Rapporteert de AIVD in voor Sdu gunstige zin, dan
  - is het aan de Minister te besluiten of die configuratie op 7 maart a.s. kan worden ingezet

- en zal, wanneer de Minister daartoe niet tijdig besluit, over de consequenties daarvan door de bestuursrechter beslist moeten worden,
zodat daarop in dit geding niet kan worden vooruitgelopen, maar kan Sdu in elk geval haar cliënten recht in de ogen kijken en duidelijk maken dat zij tot het uiterste is gegaan om de NewVote computers weer inzetbaar te maken.
5. Sinds de weigering van de Minister zo'n AIVD onderzoek plaats te laten vinden (**Productie 16**), zijn inmiddels al weer twee kostbare weken verloren gegaan en 7 maart komt met de dag dichterbij. Te laat voor een ordelijke oplossing is het echter nog steeds niet:
- De gemeente Amsterdam, goed voor 490 stemcomputers, heeft al definitief besloten de verkiezingen van 7 maart met het rode potlood plaats te laten vinden, zodat voor die verkiezingen nog maar 694 NewVote computers kunnen worden ingezet.
  - Sinds 25 januari staan 750 NewVote computers gereed om, in overeenstemming met de configuratie van 18 januari, op 7 maart in de overige 34 gemeentes ingezet te kunnen worden.
  - In het kader van de Tweede Kamer verkiezingen van 22 november 2006 is eerst op 17 november 2006 afgekomen de goedkeuring, naar aanleiding van het op 9 november 2006 door Nedap ingediende verzoek, voor het gebruik van de aangepaste Nedap ES3B machines (Nr. 2006-0000-372254 CZW/CB, Staatscourant 20 november 2006 Nr.226 pag.10).
  - Wordt de Staat vandaag nog bevolen de AIVD aan het werk te zetten, dan kan een goedkeuring van de gemodificeerde NewVote computers al eind volgende week in de Staatscourant staan en hebben de overige 34 gemeentes reeds een maand voor de verkiezingen de zekerheid dat zij weer op de NewVote computers kunnen rekenen.

Achtergrond en belang Sdu

6. Op 5 oktober 2006 heeft Stichting Wij vertrouwen stemcomputers niet een filmpje op het internet geplaatst, waarop door twee heren gedemonstreerd wordt, dat een op de Nedap ES3B computer op het CDA uitgebrachte stem tot op een afstand van 25 meter op een scherm gereproduceers kan worden (<http://www.youtube.com/watch?v=B05wPomCjEY>) en daarvoor verdere aandacht gevraagd met een rapport "Nedap/Groenendaal ES3B voting computer a security analysis"

(<http://wijvertrouwenstemcomputersniet.nl/other/es-en.pdf>)

7. Dat heeft de stroomversnelling aan de gang gebracht van
  - het AIVD rapport van 27 oktober 2006 (**Productie 4**),
  - de besluiten van de Minister van 30 oktober 2006
    - om de Nedap computers, na bepaalde aanpassingen, wél.
    - doch die van Sdu nietvoor gebruik bij de Tweede Kamer verkiezingen toe te staan (**Producties 5 tot en met 8**),
  - gevolgd door een op 30 oktober 2006, achter de rug van Sdu, door de Minister opgezette campagne om de 35 op de NewVote computers aangewezen gemeentes, met hulp van door de Landsadvocaat geconcipeerde brieven, aan te raden over te gaan tot gedeeltelijke ontbinding van hun overeenkomsten met Sdu.

8. De boodschap die daarvan naar de Tweede Kamer, de gemeentes en de samenleving in het algemeen is uitgegaan was niet voor tweeërlei uitleg vatbaar:
  - de stemcomputers van Sdu deugen niet;
  - leve de Minister, die de natie behoed heeft voor schending van het stemgeheim door die vermaledijde Sdu computers buitenspel te zetten.

9. De stemcomputers van Sdu deugden, en deugen, wél en het is een misleidende voorstelling van zaken dat het stemgeheim slechts gewaarborgd kan worden door die computers buitenspel te zetten.
  - (1) De NewVote computer is nog op 18 september 2006 (**Productie 2**) goedgekeurd als geheel voldoende aan de daarop toepasselijke Regeling voorwaarden en goedkeuring stemmachines 1997 (**Productie 1**).
  - (2) Het verschijnsel van stralingsgedrag van elektronische apparatuur is al tientallen jaren bekend (zie noot [2] op blad 8 van het AIVD rapport van 27 oktober 2006), maar heeft de wetgever tot vandaag de dag nimmer aanleiding gegeven dáárop toepasselijke normen voor stemcomputers te formuleren.
  - (3) Men mag nooit “nooit” zeggen, maar het is tot nu toe nooit voorgekomen, dat iemand het ooit in zijn hoofd heeft gehaald een door de AIVD voor mogelijk gehouden aanval op het stemgeheim uit te voeren.
  - (4) Een essentiële bouwsteen in de aanvalsscenario's van de AIVD is dat behalve de stem op een kandidaat of op een lijst

óók de identiteit van de kiezer kan worden achterhaald en dat die identiteit kan worden achterhaald, omdat het stembureau de naam van de kiezer hardop zou plegen voor te lezen. Bij de laatste verkiezingen hebben 10 van de 12 miljoen kiezers hun stem uitgebracht met gebruik van een stempas (**Productie 13 bladzijden 3 en 4**) en, dus, zonder enige noodzaak voor het stembureau meer te doen dan die stempas te controleren en ook in de gemeenten waarin nog met de oude oproepkaarten wordt gewerkt is geenszins gemeengoed dat de namen hardop worden voorgelezen. Dat alles moet voor de veronderstelde aanvaller al voldoende zijn om de moed in de schoenen te laten zakken.

- (5) Artikel J 15 van de Kieswet schrijft voor, dat het stemlokaal zodanig is ingericht dat het stemgeheim is gewaarborgd en wie daarop een aanval uitoefent maakt zich schuldig aan misdrijven (zie Bijlage 2 bij **Productie 5**). Het is aan de gemeentes zorg te dragen voor een dergelijke inrichting van de stemlokalen en aan de politie tegen pogingen tot misdrijf op te treden: men kan er de leverancier van het ouderwetse stemhokje ook niet op aanspreken wanneer onverlaten daarin een camera monteren om met de kiezer en zijn rode potlood mee te kijken.

10. Over die, en andere, bezwaren en over de vergoeding van de door Sdu als gevolg daarvan geleden schade zal beslist moeten worden in het kader van het inmiddels door Sdu op de voet van de Awb ingediende bezwaarschrift.

11. Vergoeding in geld van haar schade is voor Sdu echter slechts van secundair belang.

- Zolang de Staat de 100% aandeelhouder van Sdu is, is dat een zaak van vestzak-broekzak.
- Veel belangrijker is, dat Sdu een reputatie geniet en in stand moet houden als een uiterst betrouwbare en solide leverancier van de overheid:
  - Sdu zélf is reeds vele tientallen jaren de uitgever van het Staatsblad, de Staatscourant, de Handelingen en Kamerstukken en tal van andere officiële publicaties;
  - haar Haarlemse zuster Sdu Identification is de producent van het Nederlandse paspoort, het rijbewijs, de identiteitskaart en talloze andere beveiliging vergende identiteitsdocumenten;

- Sdu kan het dus niet hebben, dat die reputatie geweld wordt aangedaan door ongefundeerde beschuldigingen alsof zij haar verplichtingen jegens de overheid niet met de uiterste nauwgezetheid zou nakomen.

12. Van primair belang is dan ook, dat Sdu zich bij de aanstaande Provinciale Staten verkiezingen, weer kan presenteren als leverancier van een stemcomputer waarmee alle betrokken overheidsinstanties tevreden kunnen zijn.

Een bassin met wijkende randen

13. Bij haar pogingen haar NewVote computers in overeenstemming te brengen met de eind oktober 2006 plotseling opgekomen wensen van de Minister, heeft Sdu sinds oktober van het vorige jaar moeten zwemmen in een bassin met wijkende randen.
14. Als reeds gezegd: er bestaan geen wettelijke normen ten aanzien van het stralingsgedrag van stemcomputers teneinde te voorkomen dat een stem op een kandidaat of op een lijst door crimineel handelen kan worden achterhaald.
15. Het enige houvast, dat de Minister Sdu in dat opzicht heeft geboden is wat hij de Tweede Kamer met zijn brief van 3 november 2006 (**Productie 8**) ten aanzien van de Nedap computers heeft medegedeeld, te weten, dat hij als een “aanvaardbaar restrisico” beschouwt dat
- (1) binnen een straal van vijf meter,
  - (2) met behulp van geavanceerde apparatuur
  - (3) het display kan worden gereproduceerd,
- dus met de kiezer kan worden meegekeken.
16. Daar komt dan nog bij, dat de Minister wat betreft het stralingsgedrag uitsluitend afgaat op de adviezen van de AIVD
- die niet is een keuringsinstelling als bedoeld in de Regeling,
  - voor wie zwijgen goud is en
  - voor wie spreken bij voorkeur helemaal niet voor medailles in aanmerking komt.
17. De AIVD zegt, dat hij aanvallen uitvoert die “zonder specialistische kennis en bijzondere apparatuur” kunnen worden uitgevoerd, maar het is Sdu en haar toeleveranciers OSPL (voor de hardware) en TSA (voor de software), en ook een uit Engeland te hulp geroepen

specialist, in de afgelopen maanden nooit gelukt zo'n aanval uit te voeren en de AIVD weigert inzage te geven in de "technische details" "die derden in staat stellen de aanvallen makkelijk te reproduceren."

18. Evenmin geeft de AIVD inzicht in de omgevingsomstandigheden waarin hij zijn aanvallen uitvoert. Het maakt wezenlijk verschil of aanvallen worden uitgevoerd
- in een laboratorium, een bunker of een andere afgesloten ruimte;
  - dan wel in een normale omgeving met allerlei stralingsbronnen als horloges, rekenmachines, koffieapparaten waarvan de straling de waarneembaarheid van die van de te onderzoeken computer beïnvloedt.
19. Tenslotte, en daar kom ik aanstonds nog op terug: ook de AIVD is niet onfeilbaar.

Trial and error

20. Wegens dat ontbreken van duidelijke normen en van medewerking van het Ministerie en de AIVD om tot een voor ieder aanvaardbare oplossing te komen, heeft het Sdu, behalve substantiële bedragen, inderdaad heel wat "trial and error" gekost om het stralingsprobleem onder de knie te krijgen.
21. Zij heeft daartoe aanvankelijk twee partijen opdracht gegeven om, onafhankelijk van elkaar, elk twee oplossingen aan te dragen, Imtech en OSPL en dat heeft er in geresulteerd, dat medio december 2006 vijf configuraties aan de AIVD konden worden voorgelegd:
- één waarin de hardware ongewijzigd was gebleven en slechts de software was gemodificeerd;
  - twee waarin behalve die software aanpassing, door Imtech, ook de hardware was gemodificeerd; en
  - twee waarin het zelfde door OSPL was gedaan.
22. Van die vijf versies heeft één de aanval door de AIVD doorstaan: de zogenaamde OSPL 2 met folie, door de AIVD op blad 3 van zijn rapport van 30 januari 2007 aangeduid als "OSPL type 2" die op 21 december 2006 voor onderzoek aan de AIVD is aangeboden.
23. Daarmee was het stralingsprobleem onder de knie, maar wel ten koste van de gebruikersvriendelijkheid: het scherm dat de kiezer onder ogen kreeg was nu in de kleuren rood en groen, in plaats van

zwart-wit, hetgeen de duidelijkheid niet ten goede kwam.

24. Omdat het AIVD onderzoek aan het licht had gebracht, dat de verbeteringen vooral te danken waren aan de aanpassingen van de hardware, leek het geen groot probleem in de software nog de aanpassing aan te brengen om toch weer naar zwart-wit terug te keren. Vandaar de afspraken tussen de Minister en Sdu geciteerd in punt 21 van de dagvaarding, dat Sdu de leesbaarheid van de schermen nog zou verbeteren en dat het resultaat daarvan alsnog, via OSPL, aan de AIVD zou worden voorgelegd.
25. Zo gezegd, zo gedaan, maar toen heeft zich inderdaad de ongelukkige gang van zaken voorgedaan dat die naar zwart-wit teruggebrachte versie, in vier exemplaren, op 12, 15 en 16 januari te overhaast aan de AIVD is voorgelegd, zodat die alle vier weer een hoger stralingsprofiel toonden: bij drie van de vier als gevolg van fouten bij het opstarten van het productieproces en bij de vierde wegens een loszittende kabel.
26. Die problemen waren echter binnen twee dagen opgelost door het vastzetten van die loszittende kabel en het terugbrengen van het scherm met de kandidatenlijst naar rood-groen en volgens Sdu is daarmee op 18 januari bereikt dat nu alles in orde is.

AIVD rapport 30 januari 2007

27. Die gang van zaken kan inmiddels ook gezien worden aan de hand van het AIVD rapport van 30 januari 2007, de eerste maal sinds 27 oktober 2006 dat de AIVD schriftelijk van zich heeft laten horen.
28. In de eerste plaats introduceert de AIVD daarin de begrippen fingerprint en fingerprintaanval, waarmee de aanvaller volgens de uitleg op blad 13 "in plaats van een reproductie van het scherm op afstand" zou kunnen zien de "karakteristieke patronen die corresponderen met de informatie die op het scherm aan de kiezer wordt getoond". Aan wat de AIVD daarover te berde brengt zal echter als voor deze zaak irrelevant voorbij moeten worden gegaan:
- (1) Als op blad 12 vermeld heeft de AIVD een dergelijke aanval in oktober 2006 niet uitgevoerd "omdat in november 2006 die metingen voor uitkomsten niet relevant waren".
  - (2) Evenmin is gebleken dat de AIVD zo'n fingerprintaanval in oktober/november 2006 op de Nedap machines heeft uitgevoerd.

- (3) Dus de enige vraag, die de AIVD te beantwoorden heeft is of de gemodificeerde NewVote voldoet aan de door de Minister geformuleerde vijf meter norm: kan het display met welke middelen ook worden gereproduceerd en kan dus met de kiezer worden meegekeken, op een afstand van meer dan vijf meter of niet ?

29. Om dezelfde reden moet buiten beschouwing blijven wat de AIVD heeft opgemerkt omtrent een audio aanval.

- (1) Met zijn brief aan de Tweede Kamer van 3 november 2006 heeft de Minister met betrekking tot de Nedap computers geformuleerd wat hij een "aanvaardbaar restrisiko" achtte: een reproductie van het display, dus het meekijken, binnen een straal van vijf meter en met geavanceerde apparatuur.
- (2) Met zijn brief aan de gemeentes van 2 januari 2007 heeft hij aan de NewVote computers dezelfde eis gesteld.
- (3) Daarmee kan niet gerijmd worden, dat de NewVote computers óók beoordeeld zouden moeten worden op de mogelijkheid van meeluisteren via een audio aanval.

Dat punt is overigens van minder belang, omdat de huidige configuratie volgens Sdu ook een audio aanval als in oktober uitgevoerd kan doorstaan.

30. En kwaadwillende lezer krijgt uit het rapport de indruk, dat Sdu de afgelopen maanden maar wat heeft aangerommeld door links en rechts maar wat te experimenteren en improviseren. Een welwillende lezer realiseert zich, dat Sdu bij ontbreken van houvast in de vorm van wettelijke normen, en omdat de AIVD haar niet wenste te vertellen hoe zij zélf bij wijze van proef aanvallen zou kunnen uitvoeren, moeilijk anders kon dan de al beschreven weg van "trial and error" te begaan.

31. De werkelijk belangrijke conclusies uit het rapport zijn echter

- (1) dat van de op 21 december 2006 aan de AIVD gepresenteerde versie, door partijen aangeduid als "OSPL2-versie met folie" en door de AIVD als "OSPL type 2", voor de "schermreproductie" minder dan 2 meter en voor een audio aanval 1 meter is gerapporteerd (zie de tabellen op bladzijden 3, 13 en 14 en "*Uit de uitgevoerde testen blijkt dat de straling voldoende wordt gereduceerd om de belangrijkste aanvallen op de originele NewVote tegen te gaan: het tweede type zoals door OSPL gemodificeerd geeft straling die onder de 5 meter blijft*" op blad 9),

- (2) dat van de op 16 januari 2007 aan de AIVD gepresenteerde versie "OSPL type 6" (met de softwarewijzigingen ten behoeve van de leesbaarheid) voor de schermreproductie 5 meter (dus juist op de grens) en voor de audio aanval, voorzover relevant, 10 meter is gerapporteerd (zie de tabel op blad 4) en
- (3) dat dus op 16 januari de haven in zicht was.

32. Nog twee redenen om de toen nog verbeterde configuratie van 18 januari aan onderzoek door de AIVD te onderwerpen.

- (1) De AIVD zegt, dat tussen de op en na 12 januari gepresenteerde configuraties het verschil bestond dat één daarvan een bepaald watermerk miste (zie o.m. blad 4). Dat is niet waar en dat kan de AIVD met eigen ogen komen constateren, want alles staat nog steeds in de zelfde staat voor inspectie gereed.
- (2) Voor Sdu is nog steeds een raadsel hoe, en met wat voor soort aanval, de AIVD tot de bevindingen is gekomen, dat, terwijl een audio aanval op de OSPL 2 van 21 december 2006 slechts binnen 1 meter kans van slagen had, die afstand bij de OSPL type 6 van 16 januari 2007 opeens 10 meter is geworden. Het is haar en OSPL niet gelukt zo'n aanval te reconstrueren en aan de verschillen tussen beide versies kan dat verschil niet liggen, dus het ligt voor de hand dat de AIVD daar nog eens naar kijkt.

De tegenwerpingen van de Minister

33. Voor de tegenwerpingen van de Minister tegen de door Sdu verlangde AIVD keuring kent Sdu nog steeds geen andere argumenten dan die genoemd in de e-mail van mevrouw Gonzalez van 19 januari 2007 (**Productie 16**), daarop neerkomend dat de Minister al had besloten de schorsing van de goedkeuring van de NewVote computers te handhaven en dat daarom het doek definitief gevallen was.

34. Dat "besluit" (als het al zo mag worden aangeduid) was overhaast.

- (1) De Minister zegt dat hij zich daartoe genoodzaakt heeft gezien om de 34 cliënten van Sdu met het oog op de verkiezingen van 7 maart zo spoedig mogelijk duidelijkheid te bieden.
- (2) Sinds de tussen de Minister en Sdu eind december gemaakte afspraken en de communicatie daarvan naar de gemeentes met de brief van 2 januari 2007 was voor alle

betrokkenen duidelijk, dat die zekerheid erin moest bestaan dat uiterlijk 1 februari 2007 het leeuwendeel van de op 7 maart in te zetten NewVote computers naar behoren aangepast moest zijn.

- (3) Bij het bepalen van die datum kon worden teruggegrepen op de ervaringen van de vorige keer, toen slechts iets meer dan drie weken beschikbaar waren voor het overgaan op het rode potlood. Nu zouden daarvoor ruim vijf weken beschikbaar zijn.
- (3) In de middag van 16 januari heeft Sdu de Minister nogmaals toegezegd er zorg voor te dragen dat die 1ste februari gehaald zou worden.
- (4) Als de Minister zich op 17 januari al geroepen moest voelen met een bericht uit te komen, dan had hij dus gewoon kunnen volstaan met de werkelijkheid van die dag: een wél reeds door TNO/Brightsight doch nog niet door de AIVD goedgekeurde configuratie en de nogmaals bevestigde toezegging van Sdu op 1 februari alles in orde te hebben.

35. Het “besluit” getuigt van het eigen belang van de Minister bevrijd te zijn van kritische vragen uit de Tweede Kamer en acties van Stichting Wij vertrouwen stemcomputers niet. Het getuigt echter niet van afweging

- (1) van het belang van de gemeentes om op 7 maart niet opnieuw op het rode potlood en het daarmee gepaard gaande tijd- en efficiencyverlies aangewezen te zijn en
- (2) al helemaal niet van het belang van Sdu om zich jegens haar cliënten weer als een betrouwbare contractspartij te kunnen presenteren.

36. Tenslotte berust het “besluit” op een onjuiste feitelijke grondslag.

- (1) In de brief van 17 januari staat: “*Daarvoor heeft Sdu, op 12, 15 en 16 januari 2007, versies van NewVote-stemmachines bij de AIVD aangeleverd. Bij al deze versies overschrijdt de straling de grens van 5 meter.*”
- (2) De uit het laatste AIVD rapport blijkende werkelijkheid is, dat van de op 16 januari onderzochte OSPL type 6 de schermreproductie op precies 5 meter is bemeten, waarmee dat type voldeed aan de eis, dat binnen die straal slechts met geavanceerde apparatuur met de kiezer kan worden meegekeken.
- (3) Straling van meer dan 5 meter is bij dat type door de AIVD alleen waargenomen bij een audio aanval en daarvan geldt, als reeds gezegd, dat die bevinding door Sdu tot op een

herkeuring moet worden betwist en bovendien niet valt onder de door de Minister geformuleerde vijf meter norm.

37. In die argumentatie kan dus geen steekhoudend verweer worden gevonden tegen het verlangen van Sdu, dat de Minister de kleine moeite neemt de gereedstaande configuratie door de AIVD te laten onderzoeken.

Sdu volhardt dus bij haar vorderingen als in de dagvaarding geformuleerd.